

Tomášek, Pavel

Georg Simmel - impresionistický styl vědecké práce (1)

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1972, vol. 21, iss. G16, pp. [77]-87

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111325>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PAVEL TOMÁŠEK

GEORG SIMMEL-IMPRESIONISTICKÝ STYL VĚDECKÉ PRÁCE (I)

V poslední době se v literatuře věnované obecné sociologické teorii vyskytly časté pokusy využít díla zakladatele formální sociologické teorie Georga Simmela pro vybudování nové obecné teorie.² To je důvod, proč se nám vyplatí zabývat se rozbořem díla tohoto klasika devatenáctého století. Předkládaná studie je věnována pokusu postihnout Simmelův styl práce, neboť znalost podmínek, jež jeho dílo ovlivňovaly, umožňuje posoudit, do jaké míry je ještě živé.

Navíc je Simmelovo dílo předmětem exploatace současného antimarxismu. Současný antimarxismus přejímá totiž některé prvky marxismu, i základní marxistickou problematiku, se snahou dokázat, že jednostrannosti marxistické teorie je možno a nutno překonat domyšlením marxismu a doplněním filosofií. Marxismus je přitom spojován s některým filosofickým směrem, nejčastěji novokantovstvím nebo filosofií života; dialektika je přitom ponejvíce nahrazována novokantovstvím. Každému jen trochu informovanému čtenáři je zřejmé, že Simmelovo dílo, zejména jeho „Filosofie peněz“ poskytuje v tomto směru značné možnosti.³

Celá řada badatelů již konstatovala, že Simmelova osobnost i dílo se výrazně vymykají měřítkům obvyklým ve vědeckém životě. Většina současníků a prakticky všichni badatelé si všimli zvláštnosti Simmelova stylu

¹ Tato stať je součástí rozsáhlejší studie, kterou chci předložit jako kandidátskou práci. To je také důvod, proč se čtenáři místy musí nutně jevit jako poněkud speciální.

² Srovnej: R. Aron, *Die deutsche Soziologie der Gegenwart. Systematische Einführung in das soziologisches Denken*, Stuttgart 1965; H. Freyer, *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft*, 2. Aufl. Darmstadt 1964; E. A. Coser (ed.), *Georg Simmel, Englewood Cliffs, New York 1965*; F. H. Tenbruck, *Georg Simmel (1858–1919)*, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 1958; K. Schrader-Klebert, *Der Begriff der Gesellschaft als regulative Idee, Soziale Welt* 1968; Th. Abel, *The Contribution of Georg Simmel, American Sociological Review* 1959; L. A. Coser, *The Function of Social Conflict*, Clencoe 1958; R. Tartler, *Georg Simmels Beitrag zur Inegrations- und Konflikttheorie der Gesellschaft*, *Jhb. der Sozialwissenschaft und Bibliografie der Sozialwissenschaft* 1965.

³ Velmi podrobně a instruktivně je problematika antimarxistického využití novokantovství a filosofie života probádána v některých pracích prof. J. Kudrny. Namátkou uvádím: Jaroslav Kudrna, *Ke kritice historismu Arnošta Troltsche*, *Filosofický časopis* 1961, č. 4, str. 587–610.

práce, jeho přednášek i publikací. V literatuře vzpomínkové i hodnotící se ponejvíce setkáváme s dosti podobným vysvětlením této skutečnosti – autoři ji vysvětlují zvláštnostmi Simmelovy osobnosti. Většina soudí, že Simmel byl osobností obdarovanou elegantním stylem a projevem, ale dočista postrádající smysl pro systematické bádání i výklad. Simmel je nám představován jako člověk zcela oddaný filosofii, jehož myšlení se bez ustání snaží zmocnit všech dojmů a filosoficky je zpracovat, ale přitom často podlehne mohutnosti a prudkosti proudu těchto dojmů.

A také my musíme říci, že Simmel není systematickým teoretikem; celé jeho dílo není ničím jiným, než sbírkou jemných, pronikavých a zajímavých postřehů. Nikdy nevytvořil ucelenou koncepci v obvyklém smyslu ani filosofickou ani v žádné speciální vědě, a přece byl jeho kulturní význam i význam pro sociologickou teorii obrovský. Všechny Simmelovy práce jsou jen sbírkou postřehů a psychologických výkladů. Jediné patrné spojení mezi jednotlivými částmi jeho díla spočívá v subjektivistické a impresionistické metodě. Negativní povaha Simmelova díla neodpuze čtenáře snad jen proto, že je odškodněn požitkem, který čtenáři poskytuje jemný pozorovatel a obratný interpret psychického života; navíc každého při četbě Simmela zaujme neobvyklost položení otázek, nečekané souvislosti a překvapující řešení. Obecně vzbuzuje Simmel dojem duchaplného essayisty a bývá také, ať s chválou, ať s hanou, označován za duchaplného.⁴

A přece byl bezpochyby nadaným myslitelem, jedním z nejvýznamnějších, nejpronikavějších a nejzajímavějších duchů moderního myšlení. Přitahoval všechny mladé lidi své doby se skutečným zájmem o filosofii tak silně, že snad mezi nimi nenajdeme nikoho, kdo by, ať na kratší či na delší dobu, nepropadl kouzlu jeho myšlení a osobnosti. Přestože školou Simmelova myšlení prošli mnozí, je počet jeho věrných žáků a oddaných přívrženců nepatrný. Simmelův vliv byl rozhodný a hluboký, ale téměř nikdy nebyl trvalý. Neměl žádné skutečné žáky jako Cohen nebo Rickert ani nevytvořil školu jako Husserl a přece nebyl méně významný ani méně vlivný než jeho slavní současníci. Simmel nebyl velkým učitelem a vychovatelem, ale byl velkým podněcovatelem.

Georg Simmel byl jedním z nejvýznamnějších představitelů kritiky pozitivismu a filosofie života v Německu, a z těchto myšlenkových proudů můžeme také nejlépe pochopit význam i dosah jeho díla. Kritika pozitivismu zasáhla německé myšlení koncem devatenáctého století a je hlavním motivem vědecké práce oné doby. Bez ustání sílící odpor, ba i odboj proti pozitivismu je projevem impresionistické nechuti ke všemu normativnímu v myšlení a k jakémukoliv hledání zákonitosti. Rostoucí opozice vůči pozitivismu vrcholící v devadesátých letech, přichází náhle po letech neomezeného uznání a obrací ostří svých výtek proti dosavadnímu pojetí vědy. Positivismus zdá se omezovat ducha mechanismem formulí a nepřátelstvím ke všemu individuálnímu. Nová generace zavrhuje rozhodně ideál vědce, který se rozhodl zřít se všeho osobního a svoje úsilí věnovat výhradně poznávání objektivní skutečnosti. Také ve vědě hleděli lidé konce století

⁴ Toto hodnocení nacházíme prakticky u všech autorů, kteří věnovali svoje úsilí výkladu Simmelova díla, ale zároveň ve většině recenzí jeho současníků.

uplatnit co nejvíce svoji vlastní individualitu, vědeckou i sociální. Mladší badatelé jednoznačně zavrhnou vědecký schématismus, snahu shrnout veškeré vědění do slovníků a kompendií, bojují proti nedávno rozšířené ideji organizovat vědecké bádání do institutů (Wundt) a potírají do té doby oblíbenou statistickou metodu. Na všech stranách se zvedají hlavy a ozývají hlasy požadující ve vědecké práci subjektivismus a odmítající pozitivistickou věcnost.

Nejlépe a nejdůkladněji můžeme přísnost a důslednost odvratu od pozitivismu sledovat v historicky orientovaných vědách a samozřejmě v samotné historiografii. Novorankovci napadli vášnivě Lamprechtovy „Deutsche Geschichte“ (od roku 1890) vyčítajíce jim pozitivismus, materialismus a historický kolektivismus. Odmítání pozitivistické snahy po objektivnosti však v žádném případě neznamenalo překonání, podobně jako žádný kritický badatel nemůže v impresionismu a filosofii života vidět vyšší vývojový stupeň vědy, který by převýšil pozitivismus. Naopak, všude se setkáváme se zbytky pozitivistické metodologie, arciž značně ochuzené a interpretované ze stanoviska individualismu a dannosti. Srovnáme-li nové pojetí vědecké práce s ideály, které ovládaly ještě osmdesátá léta, neubráníme se určité skepsi, ba nemůžeme se vyhnout negativnímu posudku: nový subjektivismus nezplodil ani nevynesl žádnou velkou osobnost, ale vybil se v pouhé negaci všeho nadindividuálního; nová vědecká orientace nebyla probíjována vášnivými a bezohlednými novátory. Historik oné doby je studiem vždy jen utvrzován v přesvědčení, že impresionistická generace se ve vědě spokojila s náladovostí a zvolil a že její boj proti systematickému uspořádání vědomostí skončil diletantismem a fejetonem. Nová generace se vysmívá pilné ediční práci pozitivistů, pohrdá nudnými sběrateli pramenů a odmítá důkladné zkoumání společenského prostředí i přílišné užití statistické metody. Pozorujeme-li však bedlivě a bez předsudků její vlastní činnost, nenalzáme v ní nic, čím by nahrazovala zrelativizované vymoženosti pozitivistické vědy. Snad je toto zjištění překvapením pro člověka, který si navykl přesvědčení, že vědecká metoda je přísným a závazným pravidlem, jímž se vědci řídí a které nikdy neopouštějí, pokud nemají připraven nějaký nový, dokonalejší způsob bádání. Sociologické vysvětlení se však v žádném případě nemůže zastavit u údivu, ale musí naši pozornost obrátit na společenské postavení vědce. Učenci té doby, spisující svoje práce, neoddávali se bez výhrad jen zásadám vědecké metodologie, ale vždy alespoň jedním okem sledovali stav na trhu knižním i akademickém. Duchaplnost nezaručovala jim pravý význam a pravou velikost filosofa, ale zajišťovala dočasný úspěch. Mnozí z nich se rozhodli přenechat trvalé místo ve filosofickém pantheonu jiným a sami se zmocnit co největšího dílu z úspěchu dne. Někteří, mezi nimi i Simmel, byli k takovému postoji dilem dohnáni společností, která jim odpírala i sebemenší uznání oficiální.⁵ Odpor proti systematickosti sou-

⁵ V roce 1958 bylo u příležitosti 100. narozenin E. Durkheima a G. Simmela americkými sociology vydáno zvláštní číslo „American Journal of Sociology“ věnované památce a významu obou zakladatelů sociologie. Zde našel americký vědec německého původu, L. A. Coser, který se již po léta pilně zabývá Simmelovým dilem, tribunu z níž podal nový výklad Simmelových zvláštností osobních i publi-

visí bezpochyby s dobovou nechutí přijmout omezení, jež nutně přináší určité hodnotící stanovisko.

Filosofové oněch let se nepokoušeli uspořádat sumu poznatků ostatních věd do celku nebo jednotné totality, nýbrž energicky zavrhovali všechny systémy uspořádaných pojmů a hrdě se přidržovali relativismu; v každém nadinviduálním zobecnění domnívali se nalézt pouhou nepotvrzenou hypotézu. Nejextrémnějším filosofem relativismu je právě Georg Simmel, který ve svém myšlení rozšířil a pročlenil relativistické prvky pozitivismu i ještě staršího myšlení. Všechno naše poznání, a tudíž i obraz světa, který tvoříme na základě poznání, je subjektivní, protože závisí na našem organismu, který může mít individuálně odlišné schopnosti vnímat. Do této subjektivnosti přináší sice něco objektivního proces výběru, který ovládá veškeré dění, tedy i dění duševní; protože člověk poznává v zájmu sebezáchovy, přezívají ta individua, jež jsou nejdokonaleji uzpůsobena orientovat se poznáním v životním prostředí a jejichž představy nejlépe odpovídají skutečnosti. Objektivní, absolutní pravda nemůže tedy být cílem poznání, které nutně musí zůstat relativní, neboť je prostředkem rodové účelnosti. Obraz světa, který si vytváříme, je výlučně dílem ducha, jenž si při tom vede podle určitých funkcí, které Kant nazval apriorní formy poznávací. Tyto formy jsou všem lidem společné, ale nijak nezaručují absolutní platnost obsahu poznání, vysvětlují jen určité zákonitosti našeho poznávání, ale tato zákonitost je relativní.

Kant omezil platnost apriorních norem na poznání přírody. Simmel se pokusil rozšířit kantovský relativismus i do věd historických. Úlohou historiografie pak pro Simmela není vylíčení zažitých skutečností či minulosti (protože neuznával historické zákonitosti, nepovažoval to ani za možné), ale celkové pochopení řádu společnosti a smyslu dějin. Relativistické stanovisko vyložil Simmel v teoretických studiích⁶ a uplatnil je i v konkrétních výkladech, dokonce i v monografii o Kantovi (1904), ve které srovnává Kanta s Bachem a s hráčem na fugu, podtrhujíc diktátorství kantovského racionalismu. Myšlení je pro Simmela toliko „geistige Attitüde“ a odehrává se mimo objektivní zákonitosti.

Nedávno vstoupivší do chrámu vědy si pevně předsevzali zabydlet se ve skepsi proti sjednocující moci rozumu a vedení tímto přesvědčením, podjali se úkolu nově vyložit a osvětlit poslání vědce. S pozitivismem vyhánějí vášnivě z vědecké práce píli, akribii i suchopárnou učenost, pro

kačních. Lewis Coser došel k závěru, že Simmelův vědecký vývoj je nutno pochopit jako sociální proces, v němž se Simmel přizpůsoboval dvěma typům veřejnosti — akademické a posluchačům. Úspěch u posluchačů a širší veřejnosti měl za následek zhoršení šancí mezi kolegy — dílem proto, že byl dosažen metodami (fejeton), které nemohli schvalovat, dílem ze žárlivosti. Výsledkem bylo, že Simmel se stále rozhodněji orientoval na širší veřejnost, jinak řečeno: jeho díla jsou stále více beletristická a stále méně vědecká. Coser tuto tézi dokazuje tím, že třídí Simmelovy statky podle toho, zda jsou otištěny v odborném či populárním tisku a přitom přihlíží k době jejich vzniku. Srovnej: L. A. Coser, *Georg Simmel's Style of Work: A Contribution to the Sociology of the Sociologist*, AJS 1958, str. 635—640.

⁶ Zejména ve studiích o historiografii. — Geor Simmel, *Die Probleme der Geschichtsphilosophie. Eine erkenntnistheoretische Studie*. Leipzig 1892, 2. změněné vydání 1905; 5. vydání 1923, ale i v ostatních pracích.

kteří jim zbývají jen duchaplné bonmoty či dokonce pohrdavé nadávky. Opakující Nietzscheho, viděli v důsledných pozitivistech „Strumpfwirker des Geistes“, kteří chtějí do svých ztrnulých systémů pojmout kdejakou maličkost a bezvýznamnost. Sami spatřovali svoje poslání v tom, aby vědomosti, získané ostatně někdy jen povrchním a nesystematickým studiem vyjádřili oslnivou literární formou, pokud možno v paradoxech a aforismech. Ve svých očích jsou — a chtějí být i v očích publika — lidmi, kteří mají ostatním co říci, kteří mohou lehce a nezávazně rozprávět o čemkoliv, kteří hovoří často o několika věcech současně, dostačují přitom ještě osvědčit svoji originalitu a nevšednost.

Nová metoda nebyla omezena jen do oblasti badatelské; také forma zveřejnění výsledků vědecké práce se nepodobá tlustopisům, které tolik milovali pozitivisté. Ideálem doby je nesystematická kniha, která vyrostla z nálad a ze zvůle autora, v níž je vše podřízeno autorovým dojmům a jejíž původce při psaní poslouchá jen autoritu vlastních náklonností a zálib. Místo, které dříve zaujímal systematické zkoumání a věcný výklad, zabírá okamžitý nápad. V německé vědě zvolna končí období foliantů a důkladných mnohosvazkových kompendií. Příslušníci nové generace dávají přednost vyjádřit svoje myšlenky v méně rozsáhlých literárních útvarech: v řečích, přednáškách, recenzích, esejích a fejetonech, jedním slovem v novinářské beletrii; neuznávají již beze všech výhrad zásadu, že jediným kritériem jejich publikací má být věcnost, ale požadují právo vyzdobit svoje práce individuálním výrazem, probojovávají požadavek pojednávat o předmětu zkoumání ve shodě se zásadou „jak já věci vidím“. Vědecké snažení se podle nového pojetí neomezuje na registraci a uspořádání faktů, ale je současně považováno za činnost estetickou, uměleckou a tvůrčí. Věda se sblíží s uměním a vědci neváhají seznamovat veřejnost s výsledky své práce formou fejetonů a novinářské beletrie.

Konec století je ostatně obdobím rozkvětu novinářské beletrie, již mímím nejen fejeton, ale i ostatní drobné literární útvary, jež zaplňují stránky liberálního tisku: sloupek, kurziva, glosa, kratička náladová črta na okraj dne. Rozkvět fejetonu, je základním útvarem novinářské beletrie, a nepochybně souvisí s rozvojem impresionismu a se vzrůstem publika, které vyžadovalo zábavnou a literárně hodnotnou četbu. V základní podobě vznikl v Paříži, ale značnou rychlostí se rozšířil i do ostatních metropolí, všude tam, kde žila dostatečně silná vrstva vzdělaného měšťanstva, která nacházela zálibu v půvabném a jiskřivě duchaplném pojednání o čemkoliv, o otázkách umění, o vědeckých a filosofických proudech i o kulturních a uměleckých novinkách. Největšího rozkvětu dosáhl fejeton ve vídeňské publicistice, která v lecčems předstihla svou francouzskou učitelku; zde se ve velkých liberálních denících (Neue Freie Presse, Wiener Tagblatt) objevoval pravidelně nejen fejeton, ale i ostatní druhy novinářské beletrie. Sluší se poznamenat, že protikladem této publicistiky je anglosaský tisk, jehož úsilí je soustředěno na věcné zpravodajství. Tradiční český tisk, v němž bylo také mnoho místa věnováno „kulturnímu dni“, se zase odlišuje úspěšnou snahou působit výchovně a osvětově. Vídeňský a berlínský tisk, v němž novinářská beletrie kvetla, se totiž neobracel k lidu, ani k národu, ale k určité společenské vrstvě, kterou chtěl rozptýlit a pobavit.

Jistě by pro sociologa bylo velmi zajímavé studovat sociální vztažnost nových literárních útvarů — fejetonu, essaye a básně v próze. Omezím se však jen na to, že ukáži několik charakteristických vlastností, jež se mně z hlediska tématu zdají důležité. Klasikové francouzského fejetonu, podobně jako jejich němečtí následovníci, nebyli původně ani výhradně novináři. Svoji autoritu publicistikou naopak čerpali z předcházejících výkonů literárních, vědeckých, uměleckých nebo kulturních. V jejich působení se spojovaly různé složky dobové kultury a jejich díla vykazují mnohou podobnost se současnou vědeckou prací. Kult fejetonu vedl ke zjemnění a kultivování novinářství, především v ohledu stylistickém. U mnohých, méně nadaných publicistů však také k planému dekorativismu a duchaplnému krasořečnění. Zvláště ve vídeňské publicistice se pojem „Plauderei“ stal právem hanlivým názvem. Inteligentním lidem neušlo, že fejetonismu chybělo vyhraněné credo osobní i společenské, odvaha vyjádřit se o veřejných záležitostech a vidět kriticky společenský řád. Novinářští pisálkové psali zhusta úplně osvobození od pocitu odpovědnosti a vysloužili si hanlivou přezdívku „Schmocků“.

Simmel sám napsal slušný počet fejetonů. K dokonalosti však přivedl jiný literární útvar oblíbený v té době — essay.⁷ Simmel byl mistrem formulace; moderní německá essay je bez jeho působení úplně nepředstavitelná. Byl snad jediným člověkem, který dokázal napsat rozsáhlé, duchaplné a překrásné essaye o věcech tak obyčejných jako je ouško vázy nebo obrazový rám. Dokonce jeho nejsystematičtější práce — velká „Sociologie“ z roku 1908 je jen sbírkou duchaplných essayí; třeba o hádce, o tajemství, o ozdobě, o dopise, o cizinci nebo o podobných tématech; jednotlivé essaye nejsou přitom prostoupeny žádnou sjednocující myšlenkou; jediné co je spojuje je impresionistická metoda a essayistická forma.

Věřím, že nenarazím na odpor, shrnu-li svoje výklady do tvrzení, že dobová věda, publicistika i essayaistika se podobají způsobem, jímž jednají s fakty. Historické, společenské či kulturní skutečnosti slouží intelektuálům často jen za záminku, s jejíž pomocí chtějí ukázat vlastní genialitu. Podstatu vědy vidí ve snaze interpretovat fakta. Interpretaci zakládají v popisné psychologii, kterou si představují jako umělecky napodobující porozumění, tedy jako činnost tvůrčí, v níž nemůže chybět prvek kongeniální původci vykládaného díla. Historikům, uměnovědcům a literárním kritikům nejde o výklad textu, poznání okolností vzniku díla nebo společenského smyslu určitého historického faktu, nesnaží se o práci textově kritickou nebo srovnávací, ale vrchol svého úsilí nalézají ve snaze pokusit se porozumět poetické náladě textu, pochopit prameny díla a pohnutky činu, zjistit nesmyslové, předpokládané, a to, co je skryto mezi řádky nebo za díly. Domnívají se, že svého cíle mohou dosáhnout jen

⁷ Srovnej: Paul Fechter, Georg Simmel (nekrolog) Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 28. September 1918, Abend-Ausgabe: „Er war ein Meister des Formulierens; wer die Diktion vor allem der Essayliteratur seit 1905 einmal kritisch durchgeht, wird die Diktion vor allem der Essayliteratur seit 1905 einmal kritisch durchgeht, wird eine ganze Reihe Simmelschen Wendungen wiederfinden, vom Gebrauch des Wortes „ungeheuer“ bis den „Lebensumständen“, die er gerne als das definierte, was um das Leben herumsteht. Podobně soudí i Leo Matthias, když říká: „er war der Schöpfer des philosophischen Essays“. (Leo Matthias, In Memoriam Georg Simmel, Berliner Tagblatt, 4. September 1928 Morgen-Ausgabe) a řada dalších.

tehdy, budou-li badatelé schopni pohédnout na dílo či text očima jejich tvůrce, domnívají se, že „Kunst der Interpretation“ je jedinou cestou, která nás může dovést k poznání historické a kulturní skutečnosti. Snad nejpůlnějším teoretickým zdůvodněním tohoto historického esteticismu je dílo W. Diltheje a G. Simmela.

V badatelské práci i ve formě publikování odmítá postpositivistická věda onen pojem pravdy, který byl založen na filosofické reflexi o vztahu mezi bytím a vědomím. Neuznává se již, že poznání se uskutečňuje v představách, ale modernisté je chtějí orientovat na bezprostřední danost empirické skutečnosti, neboť orientace na transcendentní skutečnost, kterou představy odrážejí, by podle dobového názoru odváděla poznání do oblasti iluzí. Sotva se najde člověk, jemuž by ušlo, že celé moderní protipositivistické tažení není ničím více, než nepřiměřeným zdůrazněním určitých prvků positivistického názoru. Positivismus byl kritiky zbaven akribie a starostí transcendentálních, ale naopak doplněn psychologickým postupem. Takto se poznání přeměnilo v psychologickou záležitost. Na místo abstraktních pojmů, jejichž pomocí chtěli positivisté uspořádat empirické poznání, nastupuje nyní „kategorie danosti“. Vědci se nesnaží uspořádat jednotlivá fakta pod určité obecné pojmy, ale přijímají je jako danosti, oddávající se jim jako čistým dojmům. V praktické vědecké práci se projevila nepřítomnost pojmu pravdivosti v programové snaze přiblížit vědu životu. Střízlivá věcnost osmdesátých let, v níž se vavřín vědce vybojovával akribií a v níž badatel musil svoji erudici dokazovat nepřehledným množstvím poznámek i tím, že citoval co nejvíce pramenů, je vytlačována literární elegancí a živostí výkladu, brilantní formou a názorností. Nový styl nalézáme zase u Simmela v podobě pravděpodobně nedokonalejší; v jeho rozsáhlém díle téměř nenarazíme na poznámky, zato však jakmile se naučíme rozumět jeho složité a vumělkované němčině, můžeme se těšit z duchaplného a překrásného stylu. Podobně si počínali i jiní učenci oné doby.

Každý, kdo si jen trochu důkladněji povšimne stylistiky vědeckých prací, vydávaných v posledních desetiletích minulého století i začátkem století našeho, brzy zjistí, že nový sloh se nepodobá slohu positivistických děl. Namísto složitých period, vyskolených četbou latinských textů, které nacházíme třeba ještě u Rickerta, nastupuje nyní jemné diferenciaci syntaxe, tak důkladná, že se často ocitá až na hranici srozumitelnosti. Naše zjištění má zvláště přesvědčivou platnost o díle Georga Simmela. Simmel byl mimořádně nadaný stylist a se zvláště jemným jazykovým smyslem a dokonalým smyslem pro eleganci a přesnost formulací. Dovedl větu pročit jako organismus, řekl bych hudební povahy, jako harmonický celek, jehož jednotlivé části jsou dokonale vyváženy do složitého útvaru a vzájemně se přesně doplňují. V jeho formulačním umění je mnoho hraného a hledaného ba dokonce určité herectví. Simmel se nikdy nezmiňuje o nějakém objektu jen kvůli němu samotnému, ale neustále jej používá ve funkci zástěrky, za níž si vybuoval východisko, z něhož může rozprádat subtilní a mnohostranně diferencované myšlenkové pochody. Z větších děl lze stylistické jemnosti snad nejlépe studovat na „Filosofii peněz“, v níž právě princip relace je povýšen na základní filosofickou myšlenku a stylistické pravidlo. Jazykové útvary, obsažené v této knize připomínají hu-

dební parafráze či impravizace a průtahy, pauzami, přírážkami, ritardandi, atd. Podobnému účelu slouží Simmelova záliba v určitých slovních obrazech: „vielleicht“, „man konnte sagen“ nebo „es dürfte wohl sein“, které umožňují rozvinout uvažováním do obhludné šíře a zároveň chrání autora před nutností vyjádřit apodikticky skutečně věcný obsah úvahy. Kořeny stylistiky tkví v Simmelově přesvědčení, ostatně typicky impresionistickém, že výroky v nichž je jasné a plasticky vyjádřen obsah, znamenají intelektuální falšování. Simmel je navíc přesvědčen, že styl filosofa se nesmí omezovat jen na to, aby podával výsledky myšlení, ale musí se pokoušet navíc zrcadlit pohyb myšlení, musí ukázat, jak myšlenky vznikají a jak rostou. Tedy i v nejvyšších vzplanutí intelektu uplatňuje se dobový regulativ danosti. Simmelův styl je, po mém soudu, stylem kultivovaného a jemného řečníka, který se rád nechává unášet pronášenými myšlenkami a často dokonce zapomene na východisko vlastního uvažování, které ostatně nepokládá vždy za důležité.

Simmel byl vynikající řečník a ve svých posluchačích zanechával nemsazatelný dojem. Při přednášce, která dokonale zrcadlila jeho způsob myšlení, podtrhoval svoje úvahy výraznými gesty; energické pohyby rukou předváděné s dokonalostí profesionálního herce, byly ostatně často jedinou patrnou spojnicí myšlenek.⁸ Tento, byť atraktivní způsob filosofování není založen na tradiční metodě německých filosofů, kteří ve filosofické úvaze spatřovali manifestaci idee. Simmel se nesnažil o logické spojení jednotlivých myšlenek ani se nepokoušel zřetězit je pod jednotící ideu, omezil se na pouhé komentování a rozpracování okamžitého nápadu. Jeho filosofická dikce je bohatá na náznaky, symboly a filosofické šifry, které často mají jen velmi málo společného s obsahem, ale které znamenitě podtrhují elegantnost formulací. Simmelovým největším cílem není vždy jen pouhý popis faktů, dokonce se nemůže ani spokojit vysvětlením zkoumané otázky, ale často usiluje o vznešenou torzovitost úvah, jíž dosahuje jemným posunem smyslu myšlenky. Skutečnost dobře známá jeho posluchačům a dokonce i člověku ve filosofii nevzdělanému jasně srozumitelná, vystupuje v Simmelových výkladech dočista zkomplikována náznornými osvětleními. Simmelovi posluchači si často odnášeli rozpačitý dojem, že každá i sebejednodušší skutečnost pevně vězí ve složité síti jemných a komplikovaných vztahů.⁹ Tato síť propůjčuje všem věcem zdání

⁸ Nebylo výjimkou, že o jeho řečnických výkonech referoval denní tisk. Téměř všichni Simmelovi žáci upozorňují na tento charakteristický rys osobnosti svého učitele: Namátkou uvádím: Emil Ludwig, Simmel auf der Katheder, Die Schaubühne 1914, Bd. 1, str. 411–413; E. Ludwig, Simmels Vortrag, Vossische Zeitung, 22. Oktober 1918, Georg Hermann, Erinnerungen an Simmel, Vossische Zeitung, 28. September 1918; Karl Joël, Georg Simmel, Neue Züricher Zeitung, 16. Oktober 1918.

⁹ Tento pocit vyjádřil jeden ze Simmelových žáků přesně a pěkně následující básní.

Infolge von Lektüre eines Philosophes.

Die Unterschiede sind illusionär;
Ist denn Flamingo adliger als Storch?
Ich saug' auf meinem Stuhle schmerzschwer
Den großen Analytiker Georg.

Ich sitze da, in meiner braunen Weste;
Der Gegenstände Herr umzingelt mich;

paradoxnosti a nutká nás věřit, že i nejjednodušší fakt je pouhým symbolem nějaké neurčité a složité skutečnosti.

Simmel nepoložil žádnou hranici své snaze po diferencovaném vyjádření. Výsledkem je, že jeho dikce se rozložila v řadu jemných a ducha-
plných náznaků a v čtenáři jeho děl nevyhnutelně silně názor, podle kterého není filosofie vědou jasných pojmů a přesných definic, ale rafinovaným zamlžováním skutečnosti. Tím, že Simmel věnuje vážnou pozornost i zjevně triviálním skutečnostem, vyvolává dojem mnohomluvné nicotnosti a pseudogeniality. Simmel nevěřil ve význam filosofie; jeho dílo je jedním z duchaplných pokusů likvidovat filosofii. Originalita likvidačního pokusu, podmíněná zajisté faktem, že Simmelovi byla filosofie také vášní a obživou, spočívá v metodě. Simmel chtěl filosofii zrušit tím, že ji programově rozšiřoval na veškeré jsoucno. Žádný předmět mu nebyl málo významný, aby o něm nezačal filosofovat, metodou ostatně vždy velmi podobnou. Od současníků víme, že Simmel likvidaci filosofie filosofii hluboce a intenzívně prožíval a že tato vášeň ovládala i jeho vystupování. Historik Friedrich Meinecke, kterého Simmel kdysi navštívil, byl tím dosti překvapen a ani po létech na to nezapomněl. V jeho vzpomínkách na Simmela čteme: „Z rozhovoru s tímto velmi bystrým člověkem jsem si nic neodnesl, nebo jen jiskérky, které rychle vyhasly. Když přišel, nabídl jsem mu židli, ale zůstal stát a vysypal z rukávu filosofii židle a nabídnutí židle.“¹⁰

Simmel byl zřejmě člověkem své doby, že se beze zbytku rozešel s oním pojetím filosofie i celé vědy, které vyznávalo předchozí období a jemuž nedokáží ani já odeprít sympatie. Úkol filosofie, podle mého zdání, nespočívá v impresionistických paradoxech ani v ducha-
plnosti, ale nemůže být úspěšně vyplněn ničím, než objektivním myšlením. Toto pojetí se arcí nemůže nikterak sblížit s fejetonismem, který ve filosofování vidí jen záminku ke spisovatelské eleganci; domyšlené formulace nelze nahradit okamžitými nápady. Simmel se však nemohl odhodlat přijmout bez všech omezení tento přísný způsob rozvažování, nepochybně alespoň v části proto, že se nedokázal přinutit vidět v pozitivistickém filosofování spolehlivou záruku osobní akademické kariéry. Raději se přidržoval okamžitých nápadů, které řadil zhusta bez vnitřní souvislosti. Obliba asociativního způsobu myšlení zformovala jeho jazyk do složitých parataktických souvětí; vypracoval složitou myšlenkovou i výrazovou strukturu, která se již nezakládá na logické vztáznosti, ale uspokojuje se řadou ducha-
plných vymezení.

Snad každá doba má svoji jednostrannost. Extrémním toužením oné doby byla snaha zachovat si individualitu za každou cenu; ve vědecké práci vzala na sebe podobu úsilí po zvládnutí bezprostředních dojmů a po

O, die Probleme sind nie ohne Reste;
Der Gleichgult mauer Rauch umrigelt mich.

Wie heißt der Sinn des Lebens? Die Frage
Ist dämlich, doch sie existiert nun mal.
Sie piekt mich schon an siebentausend Tage:
Ich sitze ratlos, in Qual, fatal.

Kurt Hiller, Hirn- und Haßgedichte aus halben Jahrhundert, Privatdruck 1957, str. 7.

¹⁰ Friedrich Meinecke, Erinnerungen, Stuttgart 1949, str. 102–103.

názornosti stůj co stůj. Včerejší hodnoty ztratily kurs; veřejně se přiznat k vědecké důkladnosti beze vši ironie znamenalo kompromitovati se.

Pokusím-li se shrnout poučení, jenž podle mého názoru poskytuje dosavadní úvaha, cítím je oprávněn tvrdit, že v humanitních vědách devadesátých let se prosadil nový směr, který nepokládal za nejvyšší cíl hledat objektivní pravdu, ale spíše si předsevzal přiblížit předmět zkoumání životu a vyložit jej co nejnázorněji. Plody práce těchto učenců obsahovaly často tak nepatrný díl pravdy, že označit jejich činnost epitémem vědecký není zatěžko jen kritikovi, ale způsobovalo rozpaky i jim samým. Většina jejich prací musí být proto zařazena do oblasti novinářské beletrie větším právem, než kdybychom tuto produkci chtěli zahrnovat do činnosti badatelské, která přece vidí svůj úkol v hledání nových pramenů a která se snaží uspořádat a vysvětlit poznání fakta. Nový typ vědce, ovládaný novým životním pocitem, který se koncem století rozšířil, neviděl svůj úkol výhradně v úsilí rozšířit vědění, ale chtěl své vědomosti rozšířit co nejdokonalejší literární formou. Tento postoj podmiňoval nechuť, kterou literáti konce století upřímně cítili proti citování, poznámkám a odkazům, a v něm musíme také hledat příčinu, proč od těchto obtížných praktik upouštěli.

V předcházejících výkladech jsem zdůraznil na několika místech, že nový vztah ke kultuře, umění a vědě má zřetelný základ sociální.

Estetické pojetí je základním kamenem, na němž spočívá věda i umění v období impresionismu a zároveň mostem, který umožňuje kultuře přechod do dekadence. Tvůrci kultury odvracejí se od jakékoliv formy hledání pravdy, neboť se bojí, že by museli podstoupit nebezpečí svázanosti s nějakým světovým názorem; umělci nechtějí hlásat a proboužovat žádné lidské hodnoty a odmítají se nadchnout pro nějakou ideu či třídní zájem, zajímá je jen duchovní nezávislost a estetický rozvoj vlastní osobnosti.

V devadesátých letech byla vytvořena kultura pro znalce, kteří se dovedou těšit z „vybraných“ děl umění a vědy, kteří pěstují své vzněty, vášně a náklonnosti a nic se přitom neohlížejí na mínění lůzy, která je očividně neschopna podílet se na vymoženostech kultury materiálně i duševně. Oblíbenou pózou ve společnosti, která pěstuje pseudoaristokratickou kulturu, je maska diletantského dandyho, umělce života. Za programovou škraboškou vybranosti, skrývá se arcí určitá ideologie, umožňující určité vrstvě měšťáků, aby se opájeli pocitem, že jsou vyvoleni podílet se na skvělých vymoženostech kulturního života. Změněné pojetí kultury bezpochyby souviselo s velmocenským rozvojem Německa. Impresionistická subjektivita a niternost je rubem rostoucího německého imperialismu.¹¹ Rozhodující většina německé inteligence konce století přicházela z liberálního nebo socialistického tábora a poté, co se odcizila původnímu přesvědčení, rozhodli se většinou pro pózu i život nepolitických individualistů, kteří rozhořčeně odmítali angažovat se pro jakýkoliv světový nebo politický názor. Všeněmecká propaganda však byla až do války ome-

¹¹ Nejlepším výkladem o souvislosti mezi zvnitřněním života a imperialismem jsou práce maďarského marxisty G. Lukáče. Zejména: Georg Lukács, *Die Zerstörung der Vernunft*, Berlin 1954.

zena na obskurní pisálky a triviální tisk. V knihách a fejetonech oněch let setkáváme se vždy s rozhodným a neústupným odmítnutím politického života. Ideál, jenž si němečtí intelektuálové předsevzali naplnit vlastním životem, nalzáme v estetickém a uměleckém prožívání vlastního nitra.

Proměna Německa proměnila i duchovní a literární život. Agresivní imperialismus v zahraniční politice a vnitřní centralizace říše měly také rub. Všude se setkáváme s unavenými intelektuály, kteří resignovali před nároky moderního hospodářského světa a kteří jsou rozhodnutí stáhnout se do říše vlastní duše. Každý vidí jen sebe a vlastní osud, občanský a literární, každý se oddává jen vlastním náladám a soukromým problémům. Výsledkem je zvnitřnění intelektuálního života německé inteligence, ve většině případů individuálních, pak resignující a požívačný subjektivismus. Životní styl se rychle připodobňuje proměnám světového názoru a novému citovému rozpoložení.

Povrchní pozorovatel nebude chtít souhlasit s tímto výkladem v tom, jak mohutnější imperialismus ovlivňuje a proměňuje duchovní život a bude tvrdit, že rozpor mezi imperialismem a niterností se mu jeví nepřekonatelný. Důkladnější studium doby však zřetelně ukazuje, že oba zdánlivě protikladné póly lidské činnosti spolu vzájemně souvisejí.

Georg Simmel je postavou, která nám snad nejtypičtěji ukazuje dějinný vývoj konce moderního století, neboť je v Německu nejvýraznějším představitelem moderního individualismu. Jeho dílo je možno vyložit jako jemnou a kultivovanou, souhlasnou reflexi nového impresionistického životního pocitu, který zase naopak pramenil z průmyslového a politického vývoje.

GEORG SIMMEL – DER IMPRESIONISCHE STILL DER WISSENSCHAFTLICHEN ARBEIT

ZUSAMMENFASSUNG

Die Thematik dieser Abhandlung geht vom etlichen Problemkreise aus. Das Hauptinteresse des Autors besteht im Studium des Werkes von Georg Simmel im Zusammenhang mit der Entfaltung der deutschen Geisteswissenschaften des neunzehnten Jahrhunderts und mit der Ergründung der soziologischen Geschichtsdeutung. Im Simmels Denken zeigt sich am deutlichsten, wie sich der positivistische Standpunkt in den Sozialwissenschaften ändert, und wie er sich in eine neue Gesellschaft- und Geschichtsdeutung umwandelt. Die Umwandlung stellt eine Reaktion dar, die in den deutschen Geisteswissenschaften unter der Einwirkung des französischen Positivismus entstand. Diese Strömung hat ihre ausgeprägte Form in den Werken von Dilthey und Simmel gefunden. Die Grundideen dieser Richtung wurden zwar von Dilthey formuliert, aber den besten Ausdruck fanden sie bei Georg Simmel, der es versuchte, die Geschichtsschreibung erkenntnistheoretisch zu begründen.

Das Einzigartige an der Philosophie Georg Simmels ist es, dass für ihn die Philosophie im letzten ein künstlerisches schaffen ist, und umgekehrt die grossen Kunstwerke zuletzt philosophische Aussagen sind. Diese Philosophieauffassung wird von der damaligen Kunstrichtung – vom Impressionismus beeinflusst. Der Begriff „Impressionismus“ ist im unseren Aufsatz durchaus als Zeitstil genommen. Der Autor versucht es zu zeigen, wie die sprachliche und stilistische Eigenart des Simmels Schaffen von seiner Auffassung der Wissenschaft und von seinen Lebensumständen abhängt. Simmel erscheint hier als reinsten impressionistischer Typus in den Geisteswissenschaften. Diese These wird von der mehreren Belegen überzeugend bewiesen.

